

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 321.64:001.8 (476)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОНОЦЕНТРИЧНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ОЛЕКСАНДРА ЛУКАШЕНКА

Геннадій Шипунов

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ua*

Розглянуто основні етапи становлення сучасного політичного режиму Білорусі та його легітимізаційне підґрунтя. Досліджено конституційні повноваження центральних органів державної влади. Визначено місце інституту президентства в системі державної влади крізь призму практичної реалізації принципу поділу влад. Окреслено основні засади моделі політичного розвитку Білорусі, що її сформував О. Лукашенко.

Ключові слова: політичний режим Білорусі, президент О. Лукашенко, авторитаризм, демократія, опозиція, ідеологія, референдум.

ВСТУП

Розпад 1991 року Радянського Союзу відкрив перед його колишніми республіками вікно нових політичних можливостей, пов'язаних із реалізацією реформ, спрямованих на творення демократичних інститутів зокрема й утвердження консолідованих демократичних політичних режимів загалом. Однак досвід перших років соціально-економічних і політичних перетворень більшості так званих молодих демократій засвідчив якщо не цілковиту відірваність цих країн від ліберально-демократичних стандартів, то принаймні частковість або половинчастість у їхньому впровадженні та дотриманні, що зумовлює сумнів у реальності лінійного руху від авторитаризму до демократії. Саме частковість процесів лібералізації та демократизації старих автократичних режимів призвела до виникнення специфічної ситуації, за якої новосформовані системи державної влади більшості посткомуністичних країн неможливо однозначно класифікувати як демократичні або авторитарні, оскільки вони, поєднуючи елементи авторитаризму та демократії, утворили новий, гібридний тип політичних режимів.

До такого проміжного типу належить політичний режим України, який упродовж усього періоду незалежності демонструє маятникові коливання між авторитаризмом і демократією [15]. Після подій, що супроводжували президентські вибори 2004 року й отримали назву “помаранчева революція”, чітко окреслився вектор політичного розвитку України в напрямі до демократії. Однак після чергових президентських виборів 2010 року та зміни

владної еліти фіксуємо зворотні тенденції, тобто так званий “відкат” від демократії. Інакше кажучи, результати перших двох років президентства В. Януковича засвідчують кризу демократичного переходу. Серед основних чинників стагнації ліберально-демократичних перетворень у цей період виокремимо такі: повернення до Конституції 1996 року, що дало змогу президентові встановити контроль над виконавчою та судовою гілками влади; існування в парламенті підконтрольної пропрезидентської більшості, завдяки якій В. Янукович може контролювати роботу законодавчої влади; судові переслідування представників опозиції за, де-факто, політичними мотивами (найбільш знакові приклади – ув’язнення колишнього прем’єр-міністра Ю. Тимошенко та колишнього міністра внутрішніх справ Ю. Луценка).

З огляду на окреслені авторитарні практики та перехідний (неконсолідований) стан політичного режиму України (його ознаки: подвійна невизначеність правил та процедур політичної гри, а також її результатів), аж ніяк не можна заперечувати ймовірності подальшого розвитку політичних подій за так званим “білоруським сценарієм” – регрес політичного устрою України в напрямі авторитаризму та утвердження консолідованого напівавторитарного режиму чи режиму авторитарної ситуації [15]. Тому актуальним є дослідження системи державної влади в Білорусі, а також змін, які реалізував президент Олександр Лукашенко і які призвели до утвердження режиму його одноосібної влади. Актуальності вивченню проблеми додає те, що її недостатньо опрацьовано в українській політичній науці. Варто виокремити праці таких українських науковців: О. Долженков, А. Круглашов, І. Недокус, Т. Батенко, О. Потеєхін, Н. Кузнєцова.

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ БІЛОРУСІ

Згідно зі ст. 1 чинної Конституції Республіки Білорусь, цю країну проголошено унітарною демократичною соціальною правовою державою [1]. Основний Закон встановлює принцип розподілу влад, згідно з яким, державна влада в Білорусі здійснюється на основі її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову. Відповідно до ст. 6, державні органи в межах своїх повноважень є самостійними: взаємодіють між собою, стримують і врівноважують один одного [1].

Водночас поправки, внесені до Конституції 1994 р. за наслідками двох республіканських референдумів (24 листопада 1996 р. та 17 жовтня 2004 р.), створили інституційні умови для утвердження домінантного становища інституту президентства в політичній системі країни і для встановлення фактично режиму особистої влади (моноцентричного політичного режиму) президента О. Лукашенка.

Основний Закон (ст. 79) наділяє президента статусом глави держави, гаранта Конституції, прав і свобод людини та громадянина, а також посередника між органами державної влади [1]. Тобто президента **формально** виведено за рамки кожної з трьох гілок влади: він перебуває над ними й виконує роль арбітра в контексті відносин між органами державної влади. Отже, у Конституції Білорусі закріплено досить абстрактну концепцію “президента-арбітра”, яка, за словами українського дослідника В. Шаповала, зазвичай слугує обґрунтуванню надання главі держави максимально широких владних повноважень [6, с. 30].

Президента Білорусі обирають усенародним голосуванням терміном на п’ять років. За результатами республіканського референдуму 17 жовтня 2004 р., що його ініціював президент О. Лукашенко, скасовано конституційну норму, згідно з якою та сама особа не

могла бути главою держави два терміни поспіль. Відповідно, Лукашенко одержав змогу балотуватися на виборах у березні 2006 р. та грудні 2010 р. І він утретє та вчетверте посів посаду президента Білорусі.

Вищим представницьким і законодавчим органом країни є двопалатний парламент – Національні збори Республіки Білорусь. Нижня палата парламенту – Палата представників – складається зі 110 депутатів, яких обирають усенародним голосуванням. Верхня палата – Рада Республіки – є, згідно з Конституцією, палатою територіального представництва, що й зумовлює порядок її формування. Депутати місцевих рад базового рівня (міські – міст обласного підпорядкування та районні ради депутатів [2]) кожної з областей на спільному засіданні обирають таємним голосуванням по вісім членів верхньої палати, ще вісім членів обирають депутати міської ради Мінська, і ще вісім призначає безпосередньо президент. Отже, Рада Республіки складається з 64 членів: 48 – від 6 областей, 8 – від Мінська, 8 – від президента. Термін повноважень членів обох палат парламенту – 4 роки.

Серед повноважень палат парламенту варто зацентувати увагу на таких. По-перше, на право Палати представників тлумачити Конституцію, що позбавляє Конституційний суд монополії на це. По-друге, на норму, згідно з якою Палата представників та Рада Республіки, за пропозицією президента, більшістю голосів повного складу палат можуть ухвалити закон, що делегуватиме йому законодавчі повноваження на видання декретів, які мають силу закону. Глава держави з власної ініціативи або на пропозицію уряду “у зв’язку з особливою необхідністю” матиме змогу видавати тимчасові декрети, що за силою дорівнюватимуть закону. Відповідно до ст. 101, скасувати ці декрети парламент має право лише тоді, якщо за це проголосує не менше двох третин членів кожної з палат [1]. Отже, президент будь-якої миті може перебирати на себе законодавчі повноваження та одноосібно ухвалювати нормативно-правові загальнообов’язкові акти, що підвищує його статус практично до рівня абсолютного монарха. Запобігти цьому здатна тільки потужна і незалежна законодавча влада, представлена парламентом, який має адекватно оцінювати згадану “особливу необхідність”. Однак, і про це зазначимо нижче, за нинішніх політичних умов у Білорусі цей запобіжник не працює.

Вищим органом виконавчої влади та державного управління в Білорусі є уряд – Рада Міністрів Республіки Білорусь. Визначальну роль у формуванні та роботі уряду відіграє президент, який має повноваження одноосібно ухвалювати рішення про призначення та відставку окремих членів уряду (зокрема його голови) і відставки Ради Міністрів загалом [1].

Аналіз конституційних повноважень вищих органів державної влади Білорусі дає підстави аргументовано стверджувати, що центральним, конституюючим елементом політичної системи країни є інститут президентства. Конституція формально не утверджує статусу президента як глави виконавчої влади, що, як і наявність посади прем’єр-міністра та право нижньої палати парламенту висловлювати недовіру урядові та відправляти його у відставку, дає привід деяким дослідникам (наприклад, В. Шаповал [6, с. 29] та С. Паречіна [5, с. 42]) трактувати форму правління Білорусі як змішану (президентсько-парламентську) і створює ілюзію дуалізму виконавчої влади у форматі глави держави та уряду. Але інші положення Основного Закону наділяють президента такими повноваженнями, які, фактично, дають змогу зафіксувати існування в Білорусі президентської (а точніше – суперпрезидентської) форми правління з притаманним їй моністичним типом виконавчої влади, тобто її зосеред-

женням у руках президента та його адміністрації: право призначати прем'єр-міністра, його заступників, міністрів та інших членів уряду, одноосібне право звільняти окремих міністрів і уряд загалом, а також право головувати на засіданнях уряду і скасовувати його акти.

Конституція також наділяє президента Білорусі значними важелями впливу на судову гілку влади, надаючи йому право за згодою Ради Республіки призначати суддів і голів Верховного та Вищого господарського судів, Генерального прокурора, голову Конституційного суду. Очевидно, що така норма передбачає співучасть президента та верхньої палати парламенту в цьому процесі, логічно закладаючи можливість відхилення Радою Республіки кандидатур, які запропонував президент. Однак в умовах лояльного та підконтрольного президентові складу Ради Республіки такий варіант автоматично нереальний, а процедура затвердження президентських кандидатур є лише формальністю. Крім того, глава держави одноосібно призначає шістьох із дванадцяти суддів Конституційного суду та всіх інших суддів Білорусі, а також має право сам звільняти Генерального прокурора, голів і суддів Конституційного, Верховного та Вищого господарського судів [1].

Домінантну позицію президент посідає і у відносинах із законодавчою гілкою влади, що передусім зумовлено неоднаковими можливостями глави держави розпустити парламент і парламенту позбавити його посади. Позицію президента підсилює також норма, згідно з якою йому дозволено розпускати і нижню, і верхню палати законодавчого органу. Як зазначено в статті 93 Конституції Білорусі, після припинення повноважень Палати представників або Ради Республіки глава держави своїм рішенням має право припинити і повноваження відповідно Ради Республіки або Палати представників [1].

Підстави до розпуску верхньої або нижньої палати парламенту такі (ст. 94): по-перше, повноваження Палати представників можна достроково припинити, якщо вона відмовила в довірі уряду, висловила вотум недовіри уряду або двічі відмовилася затвердити кандидатуру прем'єр-міністра, яку висуває президент; по-друге, повноваження палат парламенту також дозволено достроково припинити на підставі висновку Конституційного суду, якщо вони систематично або грубо порушують Конституцію [1].

Усунення президента з посади через імпичмент передбачено, якщо він скоїв державну зраду або інший важкий злочин. Згідно зі ст. 88, рішення про висунення обвинувачення та його розслідування вважають ухваленим, якщо за нього проголосувала проста більшість повного складу Палати представників за пропозицією не менше однієї третини її депутатів. Розслідування обвинувачення організовує Рада Республіки, а справу за суттю обвинувачення розглядає Верховний суд. Президента вважають усунутим із посади, якщо за це рішення проголосувало не менше двох третин повного складу кожної з обох палат. Якщо палати парламенту не ухвалюють рішення про усунення президента з посади впродовж місяця від дня висунення обвинувачення, це автоматично означає, що його відхилено. Пропозицію усунути главу держави з посади не можна ініціювати в період розгляду питання про дострокове припинення повноважень парламенту [1].

Отже, Конституція наділяє президента, по-перше, такими правами у сфері дострокового припинення повноважень парламенту, які фактично закріплюють його (президента) домінуючу позицію в системі державної влади, а також цілковито виводять діяльність уряду з-під контролю законодавчої гілки влади. Загроза розпуску Палати представників у разі, якщо вона відмовила в довірі уряду або висловила вотум недовіри, практично нівелює цей механізм відповідальності уряду перед парламентом. А норма, за якою президент може

розпустити нижню палату парламенту, якщо кандидатуру на посаду голови уряду, яку він запропонував, двічі відхилять, відсторонює парламент від процесу добору кандидатур на цю посаду й надає главі держави повну гарантію, що затвердять саме його кандидатуру. Тобто президент фактично одноосібно призначає прем'єр-міністра та керує діяльністю всієї виконавчої влади. По-друге, значні повноваження глави держави з розпуску парламенту абсолютно невірніважені аналогічними правами парламенту на усунення президента з посади, оскільки визначена Конституцією процедура надто складна для її практичної реалізації, що потребує реалізації принаймні двох вимог. Перша – наявність домінуючої переваги опозиційних (або, як мінімум, незалежних від президента) сил в обох палатах парламенту, яка необхідна для початку процедури імпичменту й особливо для її завершення. Друга – незаперечність провини глави держави, яка дала б змогу Верховному суду (суддів і голову якого, нагадаємо, президент може звільняти одноосібно) відкинути будь-яку політичну складову у висуненні обвинувачень проти нього та однозначно кваліфікувати його дії як злочин.

ТЕХНОЛОГІЯ МОНОПОЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ З БОКУ ПРЕЗИДЕНТА ЛУКАШЕНКА

Для розуміння соціально-політичного підґрунтя та логіки функціонування політичного режиму, що його сконструював О. Лукашенко, насамперед треба проаналізувати обставини, які дали йому змогу здобути свою першу перемогу на президентських виборах. Основний інструмент передвиборчої боротьби Лукашенка – використання іміджу простої людини з народу та інших популістських гасел, які він успішно апробував під час виборів до парламенту 1990 р. [8, с. 28]. Як голова “Тимчасової комісії Верховної Ради республіки Білорусь для вивчення діяльності комерційних структур, які діють при республіканських та місцевих органах влади та управління”, що її створили за рік до президентських виборів, у червні 1993 р., активно обвинувачував у корупції представників правлячої номенклатури на чолі з В. Кебічем і діячів опозиції, зокрема голову Верховної Ради С. Шушкевича. Наголошував, що саме корупційна діяльність політиків, чиновників і пов'язаних із ними бізнесменів є причиною катастрофічного зубожіння основної маси білоруського суспільства. Як акцентує білоруський дослідник В. Карбалевиц, якщо Шушкевич свого часу пояснював зубожіння населення об'єктивними причинами переходу від однієї суспільної системи до іншої, то Лукашенко просто вказав пальцем на винуватців народного лиха й одразу став кумиром [10, с. 39].

Лукашенкові вдалося абсолютно точно вловити панівні тоді суспільні настрої і максимально ефективно використати їх для реалізації своїх політичних цілей. Як слушно зазначає К. Коктиш, суттєве зниження життєвих стандартів у Білорусі 1994 р. сприяло радикалізації вимог та очікувань масового електорату, який прагнув до “найкоротшого” та найочевиднішого способу розв'язання проблем, що стало ключовою передумовою для наступного радикального повороту в білоруському розвитку (який ознаменувала перемога О. Лукашенка на президентських виборах. – Г. Ш.) [4, с. 33]. Вважаємо, що 1994 р. населення проголосувало за кандидата в президенти, який пропонував не стільки зміни, скільки, постійно критикуючи “злочинців”, які “розвалили велику державу” (СРСР), та говорячи про неприйнятність для Білорусі ринкових реформ і штучне накидання народві білоруської мови, національної символіки, обіцяв відновити колишню систему.

Цю модель політичної поведінки, ефективність якої Лукашенкові продемонструвала його переконлива перемога на президентських виборах, білоруський президент екстрапо-

лював на творення моделі подальшого політичного розвитку країни і, зрештою, вона стала стрижнем її сучасного політичного режиму. Суть цієї моделі, на нашу думку, така: джерелом усіх нещастя талановитого та працелюбного білоруського народу є діяльність несумлінних політиків, чиновників, керівників підприємств, банкірів, бізнесменів тощо, які з тих чи інших причин (здебільшого задля власного збагачення) заподіюють значну шкоду країні. Саме тому основне завдання суворого, але справедливого президента, який є “батьком нації”, втіленням і захисником її інтересів, – подолати всі перешкоди на шляху процвітання білоруського народу. Водночас будь-які спроби (з боку парламенту, судів, зрештою, самих законів) обмежити ці прагнення глави держави інтерпретують як намагання завадити йому здійснити свою історичну місію.

Дуже точно політичну ситуацію в Білорусі відображає теза про те, що одразу після перемоги на президентських виборах (які, до речі, ознаменували перехід Білорусі від парламентської до президентсько-парламентської форми правління. – Г. Ш.) улітку 1994 р. О. Лукашенко почав боротися. І боротися не стільки “за” щось, скільки “проти” – усіх сил, які перебувають між ним і народом та обмежують його владу. До цієї категорії потрапляють бюрократія, незалежний суд, преса, підприємці, парламент, партії [3, с. 110].

Показовими в цьому контексті вважаємо такі висловлювання Лукашенка: “Часом доводиться рятувати державу, порушуючи закон”, “Та хіба я буду зважати на якісь там закони, якщо поряд страждає людина?” [11, с. 41]. Звідси, власне, й оголошення війни з його боку всім силам, які нібито перешкоджають волевиявленню та розвитку простого народу – бюрократії, незалежним судам, ЗМІ, підприємцям, парламенту, політичним партіям і громадським об’єднанням.

Але ця риторика є формальною оболонкою і приховує змістову частину аналізованої моделі: прагнення президента Лукашенка зберегти якомога триваліше свою владу й позбутися будь-яких її обмежень. З цього випливає, що дві описані частини (формальна та змістова) моделі функціонування сучасного політичного режиму Білорусі співвідносяться між собою, відповідно, як засіб та мета: турбота про народний інтерес і його захист від “ворогів”, що їх окреслив глава держави, перетворюється на засіб формування режиму одноосібної влади президента Лукашенка. Неодноразово наголошуючи, що до обрання його президентом влада буквально валялася під ногами в бруді, Лукашенко підкреслював, що саме слабкість державної влади була головною причиною суспільно-політичної кризи, яку переживала Білорусь на початку 90-х років, а отже, його основне завдання як глави держави – встановлення потужної влади: формування міцних державних структур і в центрі, і на місцях у формі “вертикалі” (на чолі з президентом. – Г. Ш.), що дало б змогу “навести лад” у країні [11, с. 35]. Як наслідок, він оголосив, що принцип розподілу влад становить загрозу для держави та висунув оригінальну концепцію “стовбура” виконавчої (президентської) влади: “Гілки влади відходять від стовбура, і цей стовбур – виконавча влада”. “Чому “перша влада” – законодавча? Перша влада – виконавча” [13, с. 243]. А основним інструментом реалізації цієї концепції й водночас механізмом її легітимізації стало перманентне апелювання Лукашенка до волі народу у формі референдумів, які він організував і які, урешті-решт, перетворилися на надання йому квазііндульгенції на антиконституційну діяльність.

Серед найяскравіших прикладів таких звернень президента Лукашенка до білоруського народу – референдум листопада 1996 року, який став апогеєм дворічного (1994–1996 рр.) протистояння між главою держави і парламентом. На цей референдум О. Лукашенко за-

пропонував винести чотири запитання: про перенесення святкування Дня незалежності з 27 червня (проголошення 1918 р. Білоруської Народної Республіки) на 3 липня (день звільнення Мінська від гітлерівських загарбників); про ухвалення Конституції 1994 р. зі змінами та доповненнями, що їх висунув президент О. Лукашенко; про ставлення громадян до вільного і необмеженого продажу землі; про ставлення до скасування в Білорусі смертної кари [7, с. 3].

Цілком очевидно, що референдум організували з єдиною метою – легалізувати та закріпити фактичний стан політичних речей, який сформувався впродовж попереднього періоду правління Лукашенка: домінантного становища президентської влади, що поглинула решту гілок влади, залишивши їх суто декоративно. Щоб реалізувати це завдання, потрібно було законодавчо закріпити за президентом його широкі повноваження, ухваливши нову редакцію Конституції з відповідними поправками та доповненнями. Лукашенко усвідомлював, що безперспективно залучати до реалізації цього проекту парламент, який у жодному разі не погодився б затвердити такі зміни до Основного Закону. Тому білоруський президент вдався до перевіреного засобу – апелювання до народу, підкріпивши його характерними для таких ситуацій популістсько-ностальгійними (радянськими) дискурсами: перенесення дати Дня незалежності, а також висунення заздалегідь непрограшних тверджень про необхідність заборонити вільну та необмежену купівлю-продаж землі (яка, зрозуміло, має перебувати в руках селян, а не бізнесменів) та проти скасування смертної кари. Отож, президент Лукашенко запропонував білоруському народу відповісти на перші два запитання позитивно, а на решту два – негативно.

Аналізуючи процес підготовки до народного волевиявлення та безпосередньо його перебіг, зазначимо, що тоді вперше апробували ефективну технологію забезпечення необхідних для виконавчої влади результатів – дострокове голосування. Попри те, що референдум мав відбутися 24 листопада, процедуру волевиявлення розпочали 9 листопада, за два тижні до визначеної дати. Зрозуміло, що розтягування тривалості плебісциту в часі надало представникам виконавчої влади більше можливостей для фальсифікацій, адже очевидно, що проконтролювати перебіг голосування на всіх дільницях упродовж 14 днів значно складніше, ніж у межах одного дня. На цей факт особливу увагу звернули міжнародні спостерігачі та представники створеної у вересні 1996 р. з ініціативи низки громадських організацій та семи найбільших білоруських партій Громадської комісії з контролю республіканського референдуму Білорусі. За їхньою інформацією, дострокове волевиявлення суперечило законодавству, було абсолютно необґрунтованим, а також вочевидь сфальсифікованим [4, с. 51]. Спостерігачі зафіксували понад тисячу фактів порушень закону впродовж усього періоду голосування.

Найхарактерніша ознака референдуму 1996 р., на нашу думку, – тотальне порушення Конституції з боку представників виконавчої влади на чолі з президентом, їхнє ігнорування рішень Конституційного суду та застосування силових структур для боротьби з опонентами. Усупереч закону, підготовку до референдуму та його проведення фінансували не з державного бюджету, а винятково з коштів “благодійних” внесків. ЦВК і суспільство не мало жодної змоги проконтролювати фінансування плебісциту. Аналогічна ситуація – щодо бюлетенів для голосування: їх друкувало Управління справами президента, а ЦВК, за словами її голови В. Гончара, не тільки не знала, скільки надрукували, а й навіть не контролювала розповсюдження бюлетенів в округах [4, с. 49].

Вдаючись до численних порушень Конституції та інших законів Білорусі, ігноруючи постанови Верховної Ради та висновок Конституційного суду, залучаючи силові структури для боротьби зі своїми політичними опонентами, О. Лукашенко зміг провести референдум у зручній для себе формі (абсолютно всі винесені питання були обов'язковими й не потребували, у разі їхньої підтримки, додаткового затвердження) й отримати очікувані результати. Згідно з офіційною інформацією, громадяни Білорусі, які взяли участь у голосуванні, цілковито підтримали всі ініціативи президента, відкинувши, натомість, альтернативні пропозиції парламенту. У такий спосіб, вважаємо, остаточно легітимізовано й інституалізовано кардинальну зміну вектора розвитку політичного режиму Білорусі (з демократичного на авторитарний), перші ознаки якої виявилися майже одразу по приході до влади О. Лукашенка.

Як слушно зазначає білоруський дослідник В. Чернов, після фактичного державного перевороту, який відбувся в Білорусі в листопаді 1996 р., державні бастиони спротиву бонапартистським амбіціям президента Лукашенка остаточно впали (Верховну Раду та Конституційний суд фактично розігнали), і країна увійшла в нову фазу своєї політичної історії – фазу помірковано-жорсткого авторитарного режиму особистої влади [14, с. 28]. Зазначимо, що затверджена на референдумі нова Конституція Білорусі не тільки встановила фактичний режим особистої влади президента Лукашенка, а й збільшила термін його перебування на посаді майже на 2,5 року: згідно зі ст. 144, термін повноважень президента треба відлічувати не від моменту його перемоги на президентських виборах у липні 1994 р., а від дня набуття чинності нової Конституції, тобто з листопада 1996 р. [1]. Натомість термін повноважень народних депутатів зменшили від 5 до 4 років.

Серед миттєвих ефектів так званої конституційної реформи 1996 року – цілковите підпорядкування законодавчого органу виконавчій (президентській) владі. До оголошення офіційних результатів референдуму президент фактично розпустив Верховну Раду та своїм указом сформував повністю підконтрольний склад новоствореної нижньої палати парламенту – Палати представників: 25 листопада депутатів Верховної Ради запросили в Адміністрацію президента, де їм запропонували підписати типову заяву з проханням внести їх до складу палати. Упродовж цього й наступного дня необхідну кількість (110) відповідних заяв зібрали, і глава держави видав указ про автоматичне входження цих депутатів до складу новоствореного органу.

Одним із основних легітимаційних стовпів політичного режиму, що його сформував президент О. Лукашенко, є встановлення символічного зв'язку між ним і значною частиною білоруського суспільства через плебісцити, контрольовані владою вибори, масові заходи на підтримку офіційного політичного курсу. Серед механізмів підтримання цього зв'язку, на нашу думку, вирізняється такий: президент Лукашенко створив культурний проект, який постійно провокував би емоційну прихильність до системи (а точніше, до себе й до тієї системи, яку він уособлює) та єдність громадян на символічному рівні. Пріоритетним напрямом у реалізації цього проекту було формування в Білорусі державної ідеології, яка мала стати світоглядним фундаментом білорусів, а також обґрунтувати легітимність політичного режиму Білорусі та визначити її місце у світі.

Власну концепцію державної ідеології, яка поєднує сюжетні лінії різних “класичних” ідеологій і світоглядів, президент Білорусі представив 27 березня 2003 р. під час семінару для керівників центральних та місцевих органів влади. Як ідеологічний фундамент су-

часного білоруського суспільства Лукашенко називає такі ідеї комуністичного світогляду: прагнення рівності, соціальної справедливості та колективізму. Крім колективу, духовними опорами людини (білоруса) мають бути сім'я та церква (передусім православна). На думку О. Лукашенка, винятково агресивною та неприйнятною для білорусів ідеологією є лібералізм (неолібералізм) – ідеологія соціальної нерівності, наживи та індивідуалізму. Водночас, підкреслює він, сьогодні існує ліберальний терор і культурно-ідеологічна агресія західного світу, один із об'єктів якої – Білорусь, духовний лідер східноєвропейської (слов'янської – Г. Ш.) цивілізації, рятівниця її традиційних цінностей. В умовах протиставлення західного світу східному чітко виявляється ідея необхідності консолідувати білоруське суспільство навколо сильного лідера, що дасть змогу успішно протистояти “агресії” Заходу [9].

Ідеологія, яку запропонував Лукашенко, поєднує ідеї антилібералізму та колективізму, соціальної рівності і справедливості, панславізму та православ'я, протиставлення Білорусі західному світу. Задля пропагування цих ідей серед білоруського суспільства, згідно з розпорядженням президента Лукашенка, на підприємствах ввели посади заступників керівників з ідеологічної роботи, в органах влади створили управління та відділи ідеологічної роботи, у школах і вищих навчальних закладах розробили та впровадили спеціальні курси з державної ідеології.

На нашу думку, ідеологія, яку озвучив білоруський президент, не є власне ідеологією, тобто відповідною системою, яку, більшою чи меншою мірою, доопрацювали та систематизували, часто в писемній формі, інтелектуали чи псевдоінтелектуали, або принаймні долучилися до участі в її створенні. Як зізнався О. Лукашенко у своїй промові перед парламентом у квітні 2003 р., він не має уявлення про нову державну ідеологічну доктрину [12, с. 280]. Радше йдеться про спробу культивувати відповідний тип ментальності, своєрідний “спільний інтерес” нації та держави, навколо якого об'єдналися б усі політичні сили та суспільство загалом, щось на кшталт національної ідеї, яка обґрунтовувала б і легітимність стану політичних речей усередині Білорусі, і її зовнішньополітичну доктрину. Тобто не наявна та систематизована ідеологія створює власний політичний режим, який би втілював її теоретичні постулати (як, наприклад, відбулося з ідеологією націонал-соціалізму, фашизму та комунізму), а чинний політичний режим намагається ввести в ранг національної ідеї практику свого функціонування, намагаючись у такий спосіб створити пункт символічного єднання зі своїми громадянами задля додаткової легітимізації.

ВИСНОВКИ

По-перше, сьогодні в цій країні існує нічим не обмежена суперпрезидентська форма правління, яка є основою для утвердження в країні режиму одноосібної влади президента О. Лукашенка. Попри те, що з формального погляду Білорусь є президентсько-парламентською республікою, аналіз співвідношення впливу гілок влади засвідчує саме суперпрезидентський тип республіки.

По-друге, гіпертрофована президентська влада в Білорусі корелюється з послабленням і деградацією тих інститутів державної влади (передусім парламенту і Конституційного суду), які мають бути основними запобіжниками концентрації влади в руках глави держави.

По-третє, слабкість згаданих інститутів та перевага над ними виконавчої влади на чолі з президентом зумовлена і формальними чинниками (згадані вище положення Конституції, які дають змогу главі держави контролювати всю структуру виконавчої влади та значним

чином впливати на парламент і суди), і неформальними обставинами (свідоме недостатнє опрацювання або об'єктивна невизначеність формальних правил і процедур у відносинах між різними інститутами державної влади спричинюють появу так званих сірих зон, які відкривають перед президентом широке поле можливостей для позаправових дій і посилення в такий спосіб своєї фактичної влади).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.) // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь (Эталонный банк данных правовой информации Республики Беларусь) // <<http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=V19402875>>.
2. Закон Республики Беларусь от 20 февраля 1991 г. № 617-ХП (с изменениями и дополнениями) “О местном управлении и самоуправлении в Республике Беларусь” // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь (Эталонный банк данных правовой информации Республики Беларусь) // <http://www.pravo.by/webnpa/text_txt.asp?RN=V19100617>.
3. *Долженков О.* Україна-Білорусь: Досвід політичної трансформації: Монографія. Одеса: Астропринт, 2003.
4. *Коктыш К.* Трансформация политического режима в республике Беларусь. 1990–1999. М.: МОНФ, 2000.
5. *Паречина С.* Институт президентства: история и современность. Мн.: ИСПИ, 2003.
6. *Шаповал В.* Державний лад країн світу. К.: Український Центр Правничих Студій, 1999.
7. Референдум-96: цифры, суждения, законность. Мн.: БХК, 1996 // <<http://www.lukashenkorg.narod.ru/1996.htm>>.
8. *Екадумяў А.* Палітычная сыстэма Беларусі з 1990 па 1996 год // Беларуская палітычная сыстэма і прэзыдэнцкія выбары 2001 г.: Зборнік аналітычных артыкулаў. Варшава–Менск, 2001. С. 3–52.
9. *Лукашенко А.* Сильная и процветающая Беларусь должна иметь прочный идеологический фундамент / Доклад Президента А. Г. Лукашенко на постоянно действующем семинаре руководящих работников республиканских и местных государственных органов по вопросам совершенствования идеологической работы // Рэспубліка. 29 апреля 2003. С. 1–7.
10. *Карбалевич В.* Білоруська модель посткомуністичних трансформацій // Політична думка. 2000. №1. С. 37–55.
11. *Карбалевич В.* Приватизированное государство // Адкрытае грамадства. 1998. № 5 (107). С. 33–48.
12. *Сіліцкі В.* Змяненне палітычнага раскладу пасля мясцовых выбараў // Мясцовыя выбары ў найноўшай палітычнай гісторыі Беларусі. Менск, 2003. С. 271–298.
13. *Федута А.* Мир как воля и представление (Штрихи к психологическому портрету Александра Лукашенко) // Белоруссия и Россия: общества и государства М.: Права человека, 1998. С. 259–277.

14. Чернов В. Авторитарный режим в Беларуси: характер, запас прочности, варианты трансформации // Открытое гражданство. 1998. № 4 (106). С. 21–38.
15. Шипунов Г. Теоретико-методологічні засади аналізу гібридних політичних режимів: український контекст // Наукові записки. Серія “Політичні науки”. “Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004–2007 рр.”. Острог: Вид-во НУ “Острозька академія”, 2008. Випуск 3. С. 89–102.

Стаття надійшла до редколегії 18.06.2012

Прийнята до друку 26.06.2012

THE PECULIARITIES OF FORMATION MONOCENTRIC POLITICAL REGIME OF ALEKSANDR LUKASHENKO

Gennadiy Shipunov

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ua*

In the article the main stages of formation contemporary political regime of Belarus and its legitimacy base are highlighted. The constitutional powers of central government are investigated. The place of the presidency in the system of government in the light on practical implementation of the principle of separation of powers is defined. It is found the basic principles of Lukashenko's model of political development of Belarus.

Key words: political regime of Belarus, President A. Lukashenko, authoritarianism, democracy, opposition, ideology, referendum.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МОНОЦЕНТРИЧЕСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕЖИМА АЛЕКСАНДРА ЛУКАШЕНКО

Геннадий Шипунов

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ua*

Рассмотрены основные этапы становления современного политического режима Беларуси и его легитимационные основы. Исследованы конституционные полномочия центральных органов власти. В этом контексте определено место института президентства в системе государственной власти через призму практической реализации принципа разделения властей. Установлены основные принципы сформированной А. Лукашенко модели политического развития Беларуси.

Ключевые слова: политический режим Беларуси, президент А. Лукашенко, авторитаризм, демократия, оппозиция, идеология, референдум